

Blanka Gosik

PROCESY URBANIZACYJNE ZACHODZĄCE W STREFACH PODMIEJSKICH PABIANIC, BEŁCHATOWA I PIOTRKOWA TRYBUNALSKIEGO

Zarys treści: Artykuł jest próbą określenia powiązań między miastem średnim a strefą podmiejską wokół niego wykształconą. Relacje te będą analizowane na podstawie dojazdów do pracy i usług, a także przez określenie zaawansowania procesów urbanizacyjnych zachodzących w strefach podmiejskich. Badania przeprowadzono wokół trzech średnich miast województwa łódzkiego: Piotrkowa Trybunalskiego, Pabianic i Bełchatowa.

Słowa kluczowe: strefa podmiejska, urbanizacja ekonomiczna, urbanizacja demograficzna, urbanizacja przestrzenna, suburbanizacja

Key words: suburban zone, economic urbanization, demographic urbanization, spatial urbanization, suburbanization

Wprowadzenie

Urbanizacja ze względu na swoją wieloaspektowość jest pojęciem trudnym do zdefiniowania. Jest zjawiskiem, które uwidacznia się w wielu płaszczyznach, charakteryzuje się różnorodnością form i zmiennością w czasie i przestrzeni. Procesy urbanizacyjne są szczególnie wyraźne w strefach podmiejskich, czyli obszarach leżących między miastem macierzystym a terenami tradycyjnie wiejskimi, komplementarnie z tym miastem powiązanymi i ulegającymi pod jego wpływem przeobrażeniom (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1998). Relacje między miastem macierzystym a jego strefą podmiejską autorka przedstawi na przykładzie stref podmiejskich trzech średnich miast województwa łódzkiego: Piotrkowa Trybunalskiego, Pabianic i Bełchatowa. Miasta te różnią się zdecydowanie pod względem genezy, dynamiki rozwoju i pełnionych funkcji.

P i o t r k ó w T r y b u n a l s k i – prawa miejskie jako miasto monarsze uzyskał w 1313 r. Do roku 1567 było miejscem sejmów i synodów, a w latach 1578-1792 miej-

scem Trybunału koronnego dla Wielkopolski. Obecnie Piotrków Trybunalski jest miastem powiatowym, pełniącym funkcje przemysłowe, usługowe i kulturalno-oświatowe. Na przełomie kilku ostatnich lat w mieście i jego strefie podmiejskiej dynamicznie rozwijają się usługi logistyczne.

P a b i a n i c e – lokacja miasta na prawie niemieckim miała miejsce w XIV wieku. Od tego momentu Pabianice, jako własność kapituły krakowskiej, stały się głównym ośrodkiem i miejscem zarządu, a cała posiadłość otrzymała nazwę kasztelanii pabianickiej lub dóbr pabianickich. Miastem kościelnym pozostały Pabianice do czasu drugiego rozbioru Polski. Obecnie miasto pełni funkcję powiatu i stanowi ośrodek przemysłowo-usługowy.

B e ł c h a t ó w – od początków powstania Bełchatów był w rękach prywatnych, a jego kondycja zależała od sytuacji finansowej jego właścicieli. Prawa miejskie Bełchatów uzyskał najpóźniej z trzech badanych miast – w 1743 r. Olbrzymim przełomem dla Bełchatowa i jego strefy podmiejskiej, było odkrycie w okolicach miasta bogatych złóż węgla brunatnego i w konsekwencji budowa Zespołu Górniczo-Energetycznego „Bełchatów”. W chwili obecnej miasto pełni funkcję powiatu.

Celem badań autorki jest wykazanie, w jaki sposób odmienna historia miast wpływa na przebieg, zaawansowanie i zróżnicowanie procesów urbanizacyjnych w ich strefach podmiejskich. Jednocześnie ważne jest określenie wpływu miast macierzystych na wykształcenie i funkcje ich stref podmiejskich. W badaniach szczególną uwagę zwrócono na poziom urbanizacji w aspekcie ekonomicznym, demograficznym i przestrzennym, jak również na relacje między miastem macierzystym a otoczeniem w zakresie dojazdów do pracy i usług. Analizie poddano dane pochodzące z Narodowych Spisów Powszechnych z lat: 1970, 1978, 1988, 2002 i z Powszechnego Spisu Rolnego z lat 1996 i 2002, a także wyniki ankiet przeprowadzonych podczas badań terenowych.

Badane strefy podmiejskie autorka utożsamia z gminami bezpośrednio otaczającymi miasta macierzyste. W przypadku strefy podmiejskiej Piotrkowa Trybunalskiego są to gmina miejsko-wiejska Sulejów i gminy wiejskie Moszczenica, Wolbórz, Rozprza, Wola Krzysztoporska, Grabica; wokół Pabianic są to gminy wiejskie Ksawerów, Pabianice, Dłutów, Dobroń, a także gmina Rzgów (powiat łódzki-wschodni), a wokół Bełchatowa – gminy wiejskie Bełchatów, Drużbice, Kluki, Kleszczów. Teren badań to niemal w całości obszar wiejski. Wyjątkiem są dwa niewielkie miasta: Sulejów (ok. 6350 ludności) w strefie podmiejskiej Piotrkowa i Rzgów (ok. 3310 ludności) w strefie podmiejskiej Pabianic. Mieszkańcy tych miejscowości stanowią jednak tylko ok. 8% ludności całego badanego obszaru.

Urbanizacja ekonomiczna

Istnieje wiele sposobów na scharakteryzowanie poziomu urbanizacji ekonomicznej. W przypadku badanych stref podmiejskich wzięto pod uwagę strukturę zatrudnienia według sektorów gospodarki narodowej i odsetek ludności czynnej zawodowo, która zadeklarowała jako źródło utrzymania pracę poza rolnictwem.

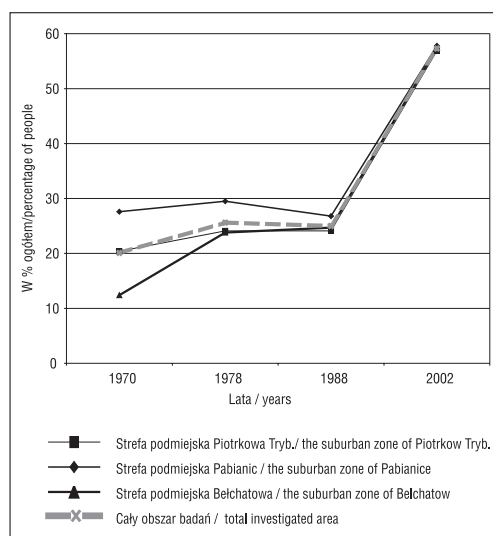
Dane przedstawiające ludność mającą pozarolnicze źródło utrzymania pochodzą z czterech kolejnych Narodowych Spisów Powszechnych, przeprowadzonych

w latach 1970, 1978, 1988 i 2002. W ciągu analizowanego trzydziestolecia w badanych strefach podmiejskich zaznaczył się trend charakterystyczny dla całej Polski, czyli zasadnicza zmiana w proporcjach ludności utrzymującej się z zawodów rolniczych i pozarolniczych. W przypadku stref podmiejskich Piotrkowa, Pabianic i Bełchatowa okres od 1970 do 2002 charakteryzował się kilkukrotnym wzrostem odsetka ludności pracującej poza rolnictwem (Ryc. 1).

Do końca lat 80. XX wieku był obserwowany bardzo dynamiczny odpływ ludności rolniczej do zawodów pozarolniczych (Falkowski 1993). W przypadku badanego obszaru największe zmiany zaszły w strefie podmiejskiej Bełchatowa. Odsetek osób pracujących poza rolnictwem wzrósł dwukrotnie i wynosił w 1978 r. 24%. Przyczyniły się do tego ogromne zmiany, jakie zaszły w okolicy Bełchatowa. Budowa kopalni i elektrowni, będąca konsekwencją odkrycia złóż węgla brunatnego, spowodowała olbrzymie zapotrzebowanie na siłę roboczą. Na tym etapie budowy potrzebni byli przede wszystkim niewykwalifikowani robotnicy, którzy rekrutowali się właśnie z najbliższej okolicy. W strefie podmiejskiej Piotrkowa Trybunalskiego i Pabianic zmiany nie były tak wielkie; odsetek ludzi pracujących poza rolnictwem wzrósł odpowiednio o 4 i 2%.

Sytuacja nieco zmieniła się po roku 1990, z chwilą przemian społeczno-ustrojowych w kraju. Zaznaczyła się wtedy mniejsza dynamika notowanych wcześniejszych trendów, a nawet nieznaczny wzrost udziału ludności rolniczej w ogóle ludności. Na zmiany te wpłynęły brak pracy w miastach i wzrastające bezrobocie. W ostatnich latach jednak proces wzrastania odsetka ludności pozarolniczej jeszcze bardziej się nasilił. Jest to konsekwencja rosnącej pozycji usług na rynku pracy, które zaczynają odgrywać w gospodarce coraz ważniejszą rolę. W ostatnim roku spisowym 2002, notuje się największe zmiany. W ciągu 14 lat, które minęły od poprzedniego NSP, liczba pracujących poza rolnictwem wzrosła ponad dwukrotnie. W strefie podmiejskiej Piotrkowa Trybunalskiego wzrosła z 24 do 57%, Pabianic z 27 do 69%, a Bełchatowa z 25 do 57%.

Jak wcześniej wspomniano ważnym elementem opisującym urbanizację ekonomiczną jest struktura zatrudnienia. Dane o zatrudnieniu na badanym obszarze pochodzą ze statystyk GUS (1996) i z ostatniego NSP (2002). Niestety uzyskane dane niewiele mówią o rzeczywistej wielkości odsetka ludności zajmującej się rolnictwem, gdyż

Ryc. 1. Pozarolnicze źródło utrzymania ludności
Źródło: NSP 1970, 1978, 1988, 2002

Figure 1. Non-agricultural income
Source: NSP 1970, 1978, 1988, 2002

rejestrują jedynie zatrudnionych, a nie pracujących. Wskaźnik ten pozwala jedynie określić relacje między dwoma sektorami gospodarki – przemysłem i usługami. Mimo iż analizowane są zmiany zachodzące w dość krótkim, 6-letnim okresie, można zauważyć pewne rysujące się tendencje. W strefie podmiejskiej Bełchatowa dominującą funkcję pełni przemysł, który zarówno w roku 1996, jak i w 2002 zapewniał średnio ok. 90% ogółu miejsc pracy w badanych 4 gminach. Tak wysoki odsetek zatrudnionych w przemyśle jest spowodowany sytuacją w gminie Kleszczów. W gminie tej zatrudnienie w przemyśle wynosiło 98,1% w 1996 r. i 94,5% w 2002 r. Specyfika gminy Kleszczów wynika z faktu, że w jej granicach są zlokalizowane dwa zakłady tworzące największy w Polsce zespół energetyczny: Kopalnia Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A. i Elektrownia „Bełchatów” S.A. Zakłady te zdominowały rynek pracy przede wszystkim najbliższych (choć nie tylko) okolic.

Z kolei w strefie podmiejskiej Pabianic w dalszym ciągu główną rolę odgrywa przemysł, ale przy jednoczesnym dużym znaczeniu funkcji usługowej. Co prawda, w ciągu analizowanego 6-letniego okresu odsetek zatrudnionych w przemyśle spadł o 4% (z 57,5% do 53,5%), ale i tak sektor ten daje pracę ponad połowie mieszkańców w badanych gminach. Ta silna w dalszym ciągu pozycja funkcji przemysłowej w strukturze zatrudnienia wynika z tradycji przemysłowych regionu łódzkiego. Łódź z pobliskimi miastami jeszcze do niedawna stanowiła prężny ośrodek przemysłu włókienniczego, który oferował tysiące miejsc pracy. Obecnie znaczenie przemysłu spada, rośnie natomiast znaczenie sektora usługowego. Procent zatrudnionych w usługach w roku 1996 wynosił 39,5%, 6 lat później wynosił 44,4%. Wszystko wskazuje na to, że tendencja ta będzie się umacniać i w niedalekiej przyszłości proporcje w strukturze zatrudnienia zmienią się na korzyść sektora usług.

Odmienne sytuacja przedstawia się w strefie podmiejskiej Piotrkowa Trybunalskiego. W przypadku okolic tego miasta nie można mówić o wyraźnej dominacji funkcji usługowej czy przemysłowej. Odsetek zatrudnionych w obu gałęziach gospodarki narodowej jest wysoki. W 1996 r. w przemyśle zatrudnionych było 43,1%, a w usługach 48,6%; 6 lat później przemysł zatrudniał 42,4%, a usługi zwiększyły zatrudnienie do 51,6%.

Urbanizacja przestrzenna

Przestrzenny aspekt urbanizacji, zwany także architektoniczno-przestrzennym (Ziółkowski 1965), przestrzenno-osadniczym, fizjonomicznym lub krajobrazowym (Rakowski 1975), oznacza kształtowanie się coraz to większej przestrzeni na modłę miejską (Runge 2005). Wyrazem urbanizacji przestrzennej na obszarach wiejskich są przede wszystkim zmiany w użytkowaniu ziemi, przekształcenia fizjonomii i morfologii osiedli wiejskich, a także wyposażenie w infrastrukturę techniczną (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2005).

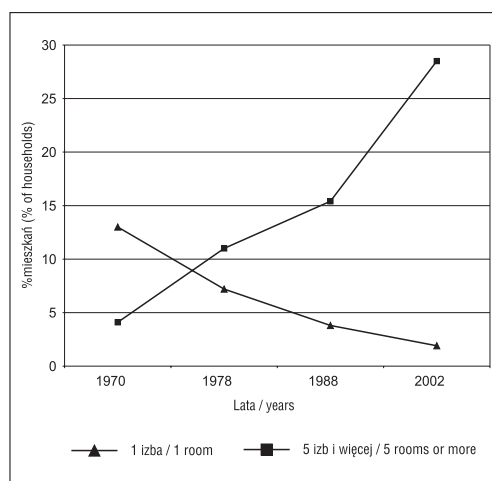
Analizując strukturę użytkowania ziemi w badanych strefach podmiejskich, wzięto pod uwagę powierzchnię użytków rolnych ogółem, powierzchnię lasów oraz powierzchnię pozostałych gruntów i nieużytków. Dane pochodzą z lat 1996 i 2006, czyli ukazują zmiany zachodzące w ostatnim dziesięcioleciu. W obydwu badanych rocznikach w użytkowaniu ziemi zdecydowanie przeważają grunty rolne. W roku

1996 odsetek gruntów rolnych w badanych strefach podmiejskich wynosił 63,1%, w roku 2006 wynosił praktycznie tyle samo – 63,2%. Zarówno w roku 1996, jak i w roku 2006 odsetek powierzchni zajmowanej przez rolnictwo był większy w porównaniu ze średnią krajową, która wynosiła odpowiednio 59,1% i 51%. W skali całego kraju odsetek użytków rolnych zmniejszył się o ok. 8%, a w badanych strefach zmiany są praktycznie niezauważalne. W przypadku lasów i pozostałych gruntów i nieużytków sytuacja przedstawia się podobnie. Odsetek lasów w ogólnej powierzchni wzrósł z 23,6% w roku 1996 do 23,8% (średnio w Polsce zwiększył się z 28,3% do 29,4%), a w przypadku gruntów pozostałych i nieużytków zmalał z 13,2% do 12,9% (w kraju odsetek ten wynosił 12,2% i 12,4%).

Strefy podmiejskie to obszary, gdzie w wyniku prowadzenia intensywnej działalności inwestycyjnej dochodzi do stopniowego wyłączenia coraz większych terenów z użytkowania rolniczego (Mierzejewska, Parysek 2005). Przeprowadzone badania dowiodły, że badany obszar dysponuje dużymi zasobami ziemi do „odrolnienia”, czyli gruntami pod przyszłe inwestycje. Dowodem na to są obecne inwestycje prowadzone na terenie objętym badaniami. W strefie podmiejskiej Piotrkowa powstały i nadal są budowane olbrzymie centra logistyczne (Prologis Poland, IKEA, Poland Central). Z powodzeniem funkcjonują podstrefy Łódzkiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej (Wolbórz, Ksawerów). W strefie podmiejskiej Bełchatowa powstał Bełchatowsko-Kleszczowski Park Przemysłowo-Technologiczny wraz z Inkubatorem Technologicznym. Można zatem przypuszczać, że najbliższe lata przyniosą większe zmiany w strukturze użytkowania ziemi stref podmiejskich Piotrkowa, Pabianic i Bełchatowa.

Okres transformacji ustrojowej spowodował szereg zmian społecznych i ekonomicznych, które w dużej mierze zmiany te wpłynęły na poprawę warunków bytowych ludności. Na obszarach wiejskich w sposób szczególnie widoczny jest w sytuacji mieszkaniowej. W analizowanym okresie nastąpiły zmiany w strukturze wielkości mieszkań (Ryc. 2). Liczba mieszkań 1-izbowych, zmniejszyła się kilkakrotnie. W roku 1970 średni udział mieszkań 1-izbowych na obszarze badań wynosił 13%, a w 2002 roku zmalał do 1,9%.

W przypadku mieszkań 5-izbowych i większych zaznacza się tendencja odwrotna – wzrost ich odsetka. W ciągu badanych 30 lat liczba takich mieszkań zwiększyła się kilkakrotnie – z 4,1% w roku 1970 do 28,5% w 2002 r. Opisane tendencje wyraźnie dowo-

Ryc. 2. Struktura mieszkań według liczby izb
Źródło: NSP 1970, 1978, 1988, 2002

Figure 2. Flats based on number of rooms
Source: NSP 1970, 1978, 1988, 2002

dążą polepszenia standardu życia na obszarach wiejskich. Dodatkowym potwierdzeniem tego zjawiska jest analiza zmian, jakie zaszły w wyposażeniu mieszkań. Infrastruktura techniczna jest nie tylko czynnikiem aktywizującym postęp społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich, jest również jednym z ważniejszych wyznaczników warunków życia na wsi. W przypadku badanych stref podmiejskich zbadano wyposażenie mieszkań w 3 elementy infrastruktury technicznej: wodociąg, łazienkę i centralne ogrzewanie.

Największe zmiany zaszły w wyposażeniu w sieć wodociągową. Odsetek mieszkań mających przyłączenie do sieci wodociągowej wzrósł na obszarze badań średnio o 80,5 punktów procentowych (z 7,8% w roku 1970 do 88,3% w roku 2002). W przypadku wyposażenia w łazienkę odsetek ten wzrósł o 66,7 punktów procentowych (z 4,3% w 1970 r. do 71% w 2002 r.), a w przypadku centralnego ogrzewania o 56,4 punktów procentowych odpowiednio (z 6,3% do 62,7%).

Mimo iż wyposażenie w infrastrukturę techniczną znacznie się polepszyło, w wielu gminach nadal są widoczne duże braki pod tym względem. Szczególnie jest to widoczne na terenach jeszcze typowo rolniczych. W badanych strefach podmiejskich najslabiej wyposażone w elementy infrastruktury są właśnie gminy z dominującą funkcją rolniczą: Dłutów, Drużbice i Grabica. Na tych terenach infrastruktura techniczna jest nadal najważniejszą potrzebą inwestycyjną.

Ważnym miernikiem urbanizacji przestrzennej na obszarach wiejskich jest zmiana morfologii i fizjonomii osiedli. Zmiany te są spowodowane przede wszystkim wprowadzaniem na wieś nowych funkcji, np. produkcyjnych, usługowych, lotniskowych. Aby dokładniej zanalizować zmiany zachodzące w strefach podmiejskich Piotrkowa Trybunalskiego, Pabianic i Bełchatowa, przeprowadzono badania mające na celu inventaryzację wybranych domostw. Dalej zaprezentowane są wyniki przedstawiające typ zabudowy i dodatkowe zabudowania.

Na całym badanym obszarze dominuje zabudowa jednorodzinna podmiejska, tzw. dom z ogródkiem, która stanowi 56,2% ogółu zabudowy mieszkaniowej. Najwięcej tego typu zabudowy występuje w strefie podmiejskiej Pabianic, szczególnie w gminach Rzgów, Ksawerów i Dobroń. Są to gminy będące nie tylko pod wpływem swojego miasta macierzystego, czyli Pabianic, ale również pod wpływem oddziaływania Łodzi. Tak wysoki odsetek zabudowy jednorodzinnej podmiejskiej jest wynikiem dużej liczby ludności napływowej, wcześniej mieszkającej w Łodzi bądź Pabianicach, a obecnie jedynie dojeżdżającej do pracy w mieście. W strefie podmiejskiej Piotrkowa największym udziałem zabudowy jednorodzinnej podmiejskiej charakteryzuje się gmina Sulejów, a w strefie Bełchatowa – gmina Kluki.

Drugim pod względem udziału typem zabudowy jest zabudowa zagrodowa. Stanowi ona 38,9% ogółu badanych domostw i jest systematycznie wypierana przez zabudowę podmiejską. Wśród badanych budynków pojawia się również typ zabudowy blokowej i czynszowej. Jest on głównie reprezentowany przez kamienice i rzadziej przez bloki (przede wszystkim zakładowe lub popegeerowskie). Z kolei zabudowa jednorodzinna willowa pojawia się jeszcze sporadycznie i wśród badanych domostw jedynie w gminie Dłutów, Moszczenica, Wola Krzysztoporska i Rozprza.

Wkraczanie na wieś zabudowy o charakterze podmiejskim przekształca tradycyjny krajobraz wiejski. Budynki gospodarcze towarzyszące zabudowie zagrodowej (obory,

stodoły, magazyny) są likwidowane albo przekształcane. Coraz częściej w otoczeniu domów mieszkalnych, znajdują się jedynie garaże i niewielkie budynki ogólnogospodarcze. Wyraźnie widać to na przykładzie stref podmiejskich Piotrkowa, Pabianic i Bełchatowa. Budynkom mieszkalnym towarzyszą przede wszystkim zabudowania gospodarcze. Są to głównie budynki ogólnogospodarcze i niewielkie komórki, a w gospodarstwach nastawionych na rolnictwo – obory i stodoły. Na badanym terenie pojawiają się również zabudowania charakterze usługowym i produkcyjnym, a także zabudowania związane z intensywnymi uprawami podmiejskimi.

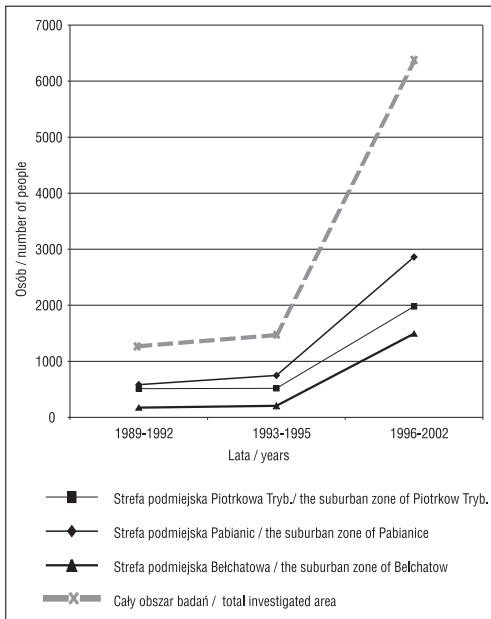
Urbanizacja demograficzna

Ostatnie lata charakteryzowały się na obszarach wiejskich znacznymi przekształceniami w zakresie urbanizacji demograficznej. Jest to związane to przede wszystkim z przemianami w strukturze ludności i z procesami migracyjnymi, które w ostatnich latach mają charakter „migracji powrotnych na wieś” (Tkocz 2005).

Bardzo istotnym zagadnieniem jest struktura ludności według wieku, szczególnie zmiany proporcji między liczebnością poszczególnych grup wiekowych (Kołodziejczyk 2002). Zagadnienie to jest istotne, gdyż w ostatnich latach zaznaczyło się bardzo niekorzystne zjawisko starzenia się ludności wiejskiej. W przypadku badanych stref podmiejskich struktura wieku ludności była analizowana w odniesieniu do 4 lat spisowych (1970, 1978, 1988 i 2002) i potwierdza ogólnokrajowe tendencje – wzrost udziału ludności w wieku poprodukcyjnym, przy jednoczesnym wyraźnym spadku udziału ludności w wieku przedprodukcyjnym. Na całym badanym obszarze od 1970 r. udział ludności w wieku poprodukcyjnym wzrósł o ok. 3%. Odwrotna sytuacja zaznacza się w najmłodszej grupie wiekowej – ludności w wieku przedprodukcyjnym. W tym przypadku nastąpił spadek o ok. 5%. Jeżeli chodzi o zróżnicowanie zjawiska w obrębie samych stref, to wyraźnie widać, że najniższy średni udział osób w wieku przedprodukcyjnym ma zarówno w 1970, jak i w 2002 roku strefa podmiejska Pabianic. Największym udziałem ludności przedprodukcyjnej, przy jednoczesnym dość niskim udziale osób w wieku poprodukcyjnym, charakteryzuje się strefa podmiejska Piotrkowa. Nie jest to jednak skutek wysokiego przyrostu naturalnego, lecz wpływ zaznaczającego się procesu suburbanizacji – napływu z miast rodzin z dziećmi (dlatego występuje tu jeszcze niewielka przewaga najmłodszej grupy wiekowej nad tą najstarszą).

W strefie podmiejskiej Bełchatowa warto zwrócić uwagę na gminę Kleszczów. Jest to gmina powszechnie uznawana za najbogatszą w Polsce, co jest wynikiem olbrzymich podatków, które wpłacają do budżetu gminnego Kopalnia Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A. i Elektrownia „Bełchatów” S.A. Jest to też specyficzna gmina ze względów demograficznych – charakteryzuje się jedną z najniższych średnich wieku w kraju.

Jak już wcześniej wspomniano, ważnym elementem charakteryzującym urbanizację demograficzną są migracje na pobyt stały. Analizując ten rodzaj migracji w badanych strefach podmiejskich, zwrócono uwagę przede wszystkim na ich wielkość i kierunki. Dane pochodzą z trzech okresów: 1989-1992, 1993-1995 i 1996-2002. W ciągu całego badanego okresu (1989-2002) zdecydowanie przeważają migracje z miast (Ryc. 3). Szczególnie widać to w strefie podmiejskiej Pabianic, gdzie we wszystkich gminach

Ryc. 3. Migracje z miast na pobyt stały
Źródło: GUS

Figure 3. Permanent migrations from cities
Source: GUS

(Rydz 2002). Pomimo zauważalnej poprawy, mieszkańcy wsi mają w dalszym ciągu znacznie niższy poziom wykształcenia niż mieszkańcy miast. Wynika to z dwóch podstawowych przyczyn: mniejszych wymagań co do kwalifikacji zawodowych pracujących na wsi oraz gorszej dostępności do edukacji niż w mieście (Bański 2005). Poziom wykształcenia w badanych strefach podmiejskich został scharakteryzowany na podstawie udziału procentowego ludności z wyższym wykształceniem w okresie od 1970 do 2002 roku.

Najwyższym wzrostem odsetka osób z wyższym wykształceniem w badanych latach charakteryzowała się strefa podmiejska Pabianic (wzrost o 5,5%); w strefie podmiejskiej Piotrkowa Trybunalskiego przyrost wyniósł 4,1%, a Bełchatowa jedynie 3,7%. Ten niewielki przyrost odsetka osób z wyższym wykształceniem w gminach otaczających Bełchatów jest wynikiem specyfiki gospodarczej tych okolic. Budowa Zespołu Górniczo-Energetycznego „Bełchatów”, oprócz kadry wykształconej, przyciągnęła całe rzesze pracowników niewykwalifikowanych. Z kolei najwyższy z badanych przyrost odsetka ludzi z wyższym wykształceniem jest pośrednio wynikiem procesu suburbanizacji na tym obszarze. Na przeprowadzkę do strefy podmiejskiej decydują się w dużej mierze ludzie zamożni, a jednocześnie dobrze wykształceni.

napływ ludności z miast na tereny wiejskie przeważał nad odpływem ze wsi do miast. W dwóch pozostałych strefach podmiejskich ta przewaga nie jest już tak wyraźna i zaznacza się dopiero w ostatnim z badanych okresów. Zaobserwowana tendencja (przewaga migracji z miast) przybiera na sile zwłaszcza w ostatnim okresie 1996-2002. Jest to skutek rozwijającego się procesu suburbanizacji. Coraz więcej mieszkańców miast przenosi się na tereny podmiejskie, tłumacząc to chęcią mieszkania w czystszej okolicy i ładnej okolicy. Znamienne jest to, że na terenie badanych stref podmiejskich osiedlają się nie tylko mieszkańcy miast macierzystych, ale również z miast dalej położonych. Widoczny jest w tym przypadku duży wpływ Łodzi, w szczególności – choć nie tylko – w strefie podmiejskiej Pabianic.

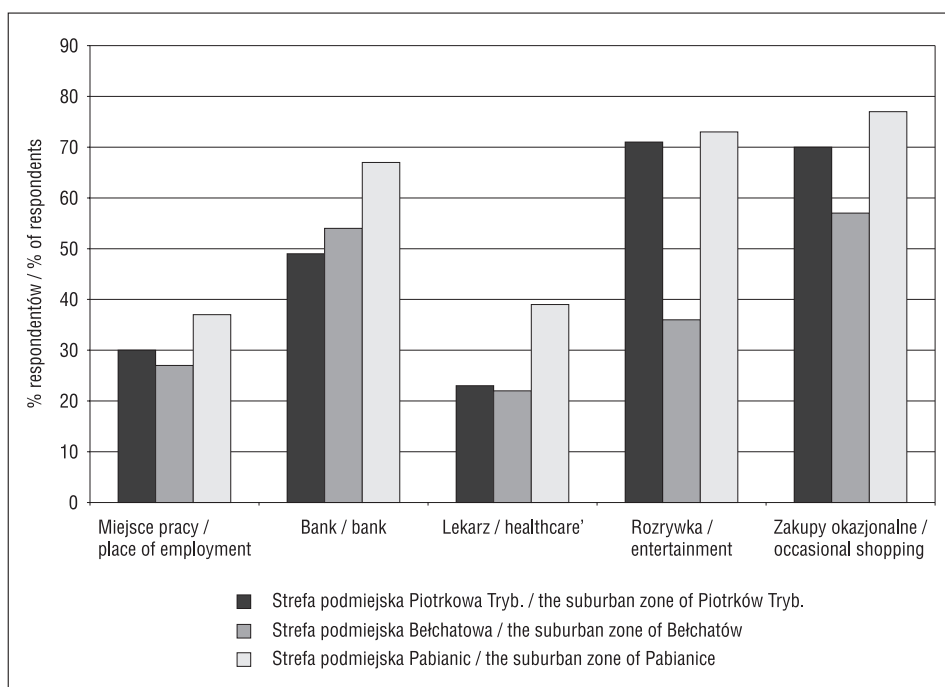
Jedną z barier ograniczających aktywizację społeczną i gospodarczą terenów wiejskich jest stosunkowo niski poziom wykształcenia ludności

Relacje miasto macierzyste – strefa podmiejska

Wraz z rozwojem miasta macierzystego ulegają przemianie jego powiązania ze strefą podmiejską, a zarazem zmieniają się funkcje samej strefy (Maik 1985). Relacje między miastem a obszarem je otaczającym najlepiej charakteryzują dojazdy do pracy i usług.

Na obszarze badanych stref przeprowadzono badania ankietowe mające naświetlić to zagadnienie. W przypadku miejsca pracy najsilniej na swoją strefę oddziałuje Bełchatów (Ryc. 4). Prawie 40% ankietowanych mieszkających w strefie podmiejskiej tego miasta, przyznaje, że pracuje w Bełchatowie. W dwóch pozostałych strefach podmiejskich odsetek ten wynosi niecałe 30%. Należy tu podkreślić, że wskazania na miasto macierzyste jako miejsce pracy najliczniejsze są w gminach Pabianice i Bełchatów, czyli tych bezpośrednio otaczających miasta.

Podczas badań, oprócz wskazania miejsca pracy, ankietowani określali miejsce korzystania z następujących rodzajów usług: bank, poczta, urząd, ośrodek zdrowia, kościół, rozrywka, gastronomia, zakupy podstawowe, zakupy okazjonalne. Poniżej przedstawione są wyniki wskazań na wybrane rodzaje usług: bank, ośrodek zdrowia,

Ryc. 4. Dojazdy do pracy i usług

Źródło: GUS i badania ankietowe

Figure 4. Commute to work and services

Source: GUS and surveys

rozrywka i zakupy okazjonalne (Ryc. 4). W przypadku dwóch pierwszych usług (bank i ośrodek zdrowia) można obecnie skorzystać w miejscu zamieszkania. Aby jednak skorzystać z rozrywki bądź zrobić zakupy okazjonalne, mieszkańcy małych miejscowości raczej muszą udać się poza miejsce zamieszkania. Wyniki badań pokazały, że w przypadku wszystkich czterech analizowanych rodzajów usług wpływ miasta macierzystego jest duży. Jest jednak ta różnica, że w przypadku dwóch pierwszych usług duża część ludności korzysta z nich na miejscu, a w przypadku dwóch pozostałych zaznacza się wpływ miast spoza strefy podmiejskiej miasta macierzystego. Najsilniej oddziałuje na swoją strefę podmiejską Bełchatów i Piotrków Trybunalski. Z kolei mieszkańcy strefy podmiejskiej Pabianic pozostają jeszcze pod dużym wpływem pobliskiej Łodzi.

Ciekawym zjawiskiem w przypadku korzystania z usług jest przenikanie się wpływów badanych miast macierzystych. Szczególnie wyraźny jest wpływ Piotrkowa na gminy strefy podmiejskiej Bełchatowa, czego uzasadnieniem może być fakt, że kiedyś był to obszar wpływów administracyjnych Piotrkowa Trybunalskiego.

Przeprowadzone badania i analizy wykazały, że procesy urbanizacyjne najsilniej są zaawansowane w strefie podmiejskiej Pabianic. Ma to swoje uzasadnienie w położeniu tego obszaru w strefie wpływów Łodzi, co zdecydowanie determinuje poziom urbanizacji we wszystkich badanych płaszczyznach: demograficznej, ekonomicznej i przestrzennej. Wpływy Piotrkowa jako miasta macierzystego zaznaczają się najsilniej. Wynika to z długoletniej tradycji tego miasta jako ośrodka obsługującego tereny otaczające, zarówno w aspekcie gospodarczym jak i administracyjnym. Z kolei strefa podmiejska Bełchatowa jest „najmłodsza” strefą, gdyż zaczęła się kształtować dopiero z chwilą rozwoju przemysłu wydobywczego na tym obszarze. Ma to odbicie w najniższym zaawansowaniu procesów urbanizacyjnych we wszystkich badanych aspektach. Jednocześnie wydaje się, że strefa podmiejska Bełchatowa ma największe perspektywy dalszego rozwoju badanych zjawisk. We wszystkich badanych strefach widoczny jest proces suburbanizacji, który przejawia się nasileniem w ostatnich latach migracji z miast na wieś.

Literatura:

- Bański J., 2005, *Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, IX.
- Falkowski J., 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski. (Ujęcie diagnostyczno-modelowe)*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2005, *Procesy urbanizacji we współczesnym świecie* [w:] I. Jażdżewska, (red.), *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki. XVIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kołodziejczyk D., 2002, *Ocena potencjału demograficznego gmin w Polsce (w aspekcie ilościowym i jakościowym)* [w:] J. Bański, E. Rydz, (red.), *Spoleczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, II.
- Maik W., 1985, *Charakterystyka strefy podmiejskiej w kategoriach funkcjonalnych. Próba rekonstrukcji modelu pojęciowego i metody badawczej* [w:] Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica, 5.

- Mierzejewska L., Parysek J., 2005, *Między dezurbanizacją a reurbanizacją: nowe oblicze urbanizacji w Polsce* [w:] I. Jażdżewska, (red.), *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki. XVIII Konferencjum Wiedzy o Mieście*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rakowski W., 1975, *Procesy urbanizacji wsi na przykładzie województwa warszawskiego*, Studia KPZK PAN, T. L.
- Runge J., 2005, *Urbanizacja i jej konsekwencje w regionie katowickim – mity a rzeczywistość* [w:] I. Jażdżewska, (red.), *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki. XVIII Konferencjum Wiedzy o Mieście*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rydz E., 2002, *Bariery edukacyjne młodzieży wiejskiej* [w:] J. Bański, E. Rydz, (red.), *Społeczne problemy wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, II.
- Tkocz J., 2005, *Empiryczna charakterystyka ludności wsi zurbanizowanej woj. Śląskiego w 2002 roku*, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Ziółkowski J., 1965, *Urbanizacja, miasto, osiedle*, PWN, Warszawa.

Urbanization processes in suburban zones of Piotrków Trybunalski, Pabianice and Bełchatów

Summary

The article describes urbanization processes taking place in the suburban regions of three midsize cities in the Łódź Voivodeship (province): Piotrków Trybunalski, Pabianice, and Bełchatów.

The three cities differ in terms of their origins, dynamics of development, and main functions. The aim of this article is to show how the history of these cities continues to influence the processes that drive the progress and style of urbanization in the suburban regions of the cities mentioned. At the same time, a crucial aspect of this work has been to determine the influence of the parent cities on the principal functions of their suburban areas. The research was mainly focused on urbanization in an economic, demographic, and spatial sense. Another area of interest was the nature of the relationship between the parent city and its surroundings in terms of private and public transportation systems and other services. The resources analyzed in the article include National Census data from 1970, 1978, 1988, and 2002. Other data include National Agricultural Census data from 1996 and 2002 as well as recent results from a survey conducted during field research. This paper is a presentation of the results collected by the paper's author (a graduate student) during her doctoral research. The scope of the research included the suburban areas of Piotrków Trybunalski, Pabianice, and Bełchatów. The counties surrounding these three cities are currently being impacted by strengthening suburbanization processes driven by the three parent cities.

Urbanization is a very versatile and multifaceted process and is, therefore, very hard to define accurately. It is a phenomenon that acts on many levels and can be characterized by the diversity of its forms as well as its variability in time and space. In the case of the investigated suburbs, the economic dimension was defined by an employment structure consistent with national economic sectors and the percentage of people employed outside agriculture. The spatial dimension was described based

on land use, structure of land ownership, technical infrastructure (sewers, etc...) as well as the predominant type of buildings present in the area of interest. The demographic dimension, on the other hand, was analyzed basing on the age structure of the population, migration patterns, and level of education. The relationship between the parent cities and their respective suburban areas was illustrated in terms of where people work and where they get their key “municipal” services.

Current research indicates that the most advanced of urbanization processes are found in the suburban zone of the city of Pabianice. This could be justified by the fact that this area is located within the zone of influence of the much larger city of Łódź. This certainly has an impact on Pabianice and the impact can be felt across the board in terms of demographics, economics, and spatial management. The impact and role of a city as a parent city is most prominent in the case of Piotrków Trybunalski. This could be the result of a long-standing tradition of the city as an economic and administrative provider for the surrounding areas. Finally, the suburban area surrounding Bełchatów is the “youngest” suburban zone. It only started to take shape during the period of the development of the mining industry in this area. The youth of Bełchatów is reflected by its low level of development of urbanization processes in all the investigated aspects. At the same time, it appears that the suburban zone of Bełchatów possesses the strongest potential for further development in all of the mentioned dimensions. In summary, the process of suburbanization is clearly visible in all of the investigated suburban zones. In its most obvious form, it is marked by a clear increase in migration levels from cities to formerly rural areas adjacent to existing urban districts.

*Blanka Gosik
Wydział Nauk Geograficznych
Uniwersytet Łódzki
ul. Kopcińskiego 31
90-124 Łódź
e-mail: bl_a@interia.pl*